

Udsnit af Esrum kirkes altertavle skænket 1496 til Esrum Klosterkirke af abbed Peder Andersen. 1599 fik Helsingørs borgere af Frederik II lov at hente tavlen. Den stod i mange år i Sct. Olai Kirke. Her syntes man, at den fromme abbed Peder, der her knæler ved korsets fod var for katolsk af udseende og forsøgte at gøre ham til en god lutheraner ved at give ham en præstekrave om halsen samt lokker over tonsuren og over- og fipskæg lavet af kit og træ. I dag findes altertavlen på Nationalmuseet.

Nyt fra bestyrelsen

Kære medlemmer.

Tak for positiv opbakning i et turbulent år.

En særlig tak til de mange, der gav en hånd med ved omdeling af årbog, bonusbog og medlemsblad i aug./sept. Postforsendelse ville have betydet en udgift lige over **[hold fast]** 20.000 kr. Nu kunne vi nøjes med at bruge omkring 1.000 kr. til forsendelse til medlemmer primært uden for Nordsjælland. Foreningen skylder jer stor tak for benzin og tid.

Bestyrelsen tog også en god del af arbejdet, og vi ønsker os hjælp af nye omdelere i følgende områder: Gilleleje, Helsingør, Birkerød, Farum, Værløse/Ballerup, Lyngby/Hellerup og København. Og en ekstra hånd i Helsingør og Hillerød vil være velkommen. Jo flere vi er, jo mindre arbejde for den enkelte.

Og så får vi brug for nye kræfter i bestyrelsen, idet flere forlader den. Vi vil være rigtigt glade, hvis nogle på forhånd vil kontakte undertegnede for at byde ind med ideer og inspiration.

På bestyrelsens vegne

Niels Nielsen

Vi er gået ind i computer-alderen og minder om kontingentbetalingen:
Husstandskontingent = 200 kr. eller
Firmakontingent = 250 kr. som kan betales ved bankoverførsel på følgende nr.
Husk venligst navn og medlemsnr.

fahs

Medlemsblad for Frederiksborg Amts
Historiske Samfund

Tryk: Nofoprint

Tilrettelæggelse og layout (ansvh.):

Torben Bill-Jessen

FAHS udkommer 4 gange årligt,
februar, april, august, november.

Artikler sendes til redaktøren.

Bestyrelsen:

Eva Stennicke (formand)

Niels Nielsen (næstformand)

Anders Alsløv (kasserer)

Torben Bill-Jessen (ture og foredrag)

Margrethe Krogh Sørensen (sekretær)

Rolf Kjær Hansen

Kirsten Baunegaard

Verner Bylov Larsen

Kontakt til foreningen:

Niels Nielsen

Lærkevej 6, 4050 Skibby

E-mail: niels.nielsen@e-posthus.dk

Tlf.: 47 52 84 08

På **www.fahs.dk** finder man bl.a. opdaterede oplysninger om udflugter og foredrag.

Desuden registeret til årbøgerne 1906-2000 samt en oversigt over de ældre årbøger, som foreningen stadig har til salg ved henvendelse til Niels Nielsen.

Kontingent indbetaling: Nordea,

Registreringsnummer: 2670

Kontonummer: 4374709599

Haverne ved Esrum Kloster

Af Jens Ove Trans

Esrum Kloster med den gode beliggenhed ved bredden af Esrum sø og nær de udstrakte skovområder i Grib skov har ikke udelukkende givet rum for cisterciensermunkenes tilbagetrukkne tilværelse i en øde egn, hvor de i stilhed kunne leve et liv i harmoni med Gud.

Munkene i Esrum har også taget del i det omgivende samfund og præget den kulturelle udvikling i samtiden. I den henseende er det særligt deres forbilligede indsats på landbrugets og havebrugets udvikling, de for eftertiden er berømt for.

Kendskabet til deres havebrug har dog langt fra stået mål med deres berømmelse, men nye undersøgelser af deres havekultur kan afsløre, at haverne har været at finde ved klosteret, i et omfang, der langt overstiger vores forventninger.

En historisk betragtning

Indtil for ganske nylig har forskerne været af den opfattelse, at haverne ved cistercienserklostrene fortrinsvis har bestået af urtehaver, både lægeurter og køkkenurter. Men der har imidlertid været vished om, at også kirkegården og abbedens gård har fungeret som haver i middelalderen, men undersøgelserne af disse haver har, til forskel fra de udmærkede undersøgelser af urtegardene, været mangelfulde.

Kendskabet til de nævnte gårde er fortrinsvis kommet til veje gennem udmærkede undersøgelser ved Øm Kloster, som det fremgår af Jens Linds *Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger* fra 1918 og Jens Linds og Holger Garners *Klosterhaven i Øm* fra 1993, samt enkelte botaniske undersøgelser ved klostrene.¹

Alt i alt har det manglende kendskab til cisterciensernes havekultur ført til en overdreven forsigtighed med hensyn til forståelsen af omfanget, der ellers fremgår af de skriftlige kilder.

Forskningen har gennem årene fortrinsvis været fokuseret på ordenens og bygningernes historie, mens emner som havebrugshistorien knap nok har været berørt. Den manglende litteratur om emnet kunne give et misvisende billede af deres havebrug, men takket være enkelte bogudgivelser, såsom Stephanie Hauschilds *Das Paradies auf Erden. Die Gärten der Zisterzienser* fra 2007, står forskningen ikke på helt bar bund.

De arkæologiske undersøgelser

De arkæologiske undersøgelser, som i den moderne videnskabs navn har formet vores forståelse af klosteret i Esrum, har i de hen ved 135 år, hvor klosteret har været genstand for arkæologiske undersøgelser, kun

fremdraget en ganske lille del af det bygningsværk, der i middelalderen udgjorde et af vore mest betydningsfulde klostre, moderkloster til klostre i Danmark, såvel som det nærmeste udland.

Ved reformationen, da magthaverne, konge og adel, skulle træffe en afgørelse om klosterets skæbne, valgte man at nedrive klosteret og anvende bygningsmaterialerne andetsteds. De eneste bygninger, der fandt nåde for nedbrydningsarbejdet, var bygningerne med infirmeri, toiletter og abbedens bolig, samt en nu nedrevet længe nordøst for denne bygning, der bl.a. husede et bryggers.

Bygningerne, der husede infirmeri, toiletter og abbedens bolig står endnu og har overlevet de omskiftelige tider med kongeligt stutteri, i statens og amtets ejendom, og på det seneste som museum.

At dømme alene ud fra denne bygning, der kun har udgjort en mindre del af klosterets hovedbygninger, har den centrale del af klosteret været et stort bygningskompleks. De udgravede dele efterlader endda et indtryk af, at klosteret har været ganske stort, og helt særegent efter danske forhold. Sagkundskaben har indtil videre først og fremmest fokuseret på den enorme kirkebygning. De arkæologiske undersøgelser har fremdraget dele af kirken - nok til at erkende dens form og opbygning, der viser, at kirken har set ud omtrent som moderkirken i Clairvaux, om end det er tvivlsomt, om

kirken har været opbygget i den fulde længde på omtrent 104 meter, hvilket ville have gjort den til den længste kirkebygning i det middelalderlige Danmark.

De øvrige bygninger i hovedanlægget er kun fremdraget i enkelte dele og detaljer, men nok til at vise, at hovedanlægget også har været et helt specielt bygningsværk efter danske forhold.

Udstrækningen af østfløjen er erkendt, ligesom arkæologiske undersøgelser har afdækket betydelige dele af sydfløjens opbygning. De resterende dele af klosterets bygninger er kun afdækket i detaljer, men rigeligt til at bestemme atriumgårdens form og udseende.²

Den arkæologiske sagkundskab har dog, baseret på de bevarede bygningsværker og de arkæologiske undersøgelser, lykkedes med at rekonstruere store dele af hovedanlægget, så det er muligt at få et indtryk af klosterets imponerende størrelse med udgangspunkt i de sædvanlige fire fløje.

Klosterområdet

En forudsætning for at opfatte Esum Kloster som hjemsted for et af de største hjemlige centre for havekultur i middelalderen er, at klosterets udstrækning har været af sådanne proportioner, at de mange haver, plantager og parker, som er nævnt i de skriftlige kilder, og som har været normen ved cistercienserklostrene, har

haft de nødvendige arealer at udfolde sig på.

Af murpartier er kun en del af en mur konstateret nord for kirkebygningen, og de sumpede arealer lige uden for muren har givet anledning til en opfattelse af, at denne mur har afgrænset klosterområdet som ét hele, hvilket af den arkæologiske sagkundskab har givet anledning til den opfattelse, at klosterområdet kun har været af et omfang, der har begrænset sig til området omkring hovedbygningerne, dækkende et areal på hen ved 23.000 kvadratmeter.³

De bygningsdele og partier af mure, som er kommet for dagens lys gennem de videnskabelige undersøgelser af klosteret, har fortrinsvis været centreret omkring hovedbygningerne, hvor munkene har levet en stor del af deres daglige liv, men selvom disse bygninger også kan betragtes som et særskilt klosterområde, er det en misvisende opfattelse af begrebet, da samtlige bygninger og udearealer inden for klostermuren må betegnes som klosterområdet.

En lidt kedeligt tvist er her opstået mellem den arkæologiske sagkundskab og amatørarkæologien, der har resulteret i en manglende erkendelse af klosterområdets faktiske størrelse.

Allerede i slutningen af 1800-tallet havde en lokal amatørarkæolog, Martin Olsen fra Esbønderup, gennem mange undersøgelser fremdraget og kortlagt store dele af klosteret, og navnlig klosterområdet viste sig at

have et omfang, der var betydeligt større end vor opfattelse af klosteret i nutiden.

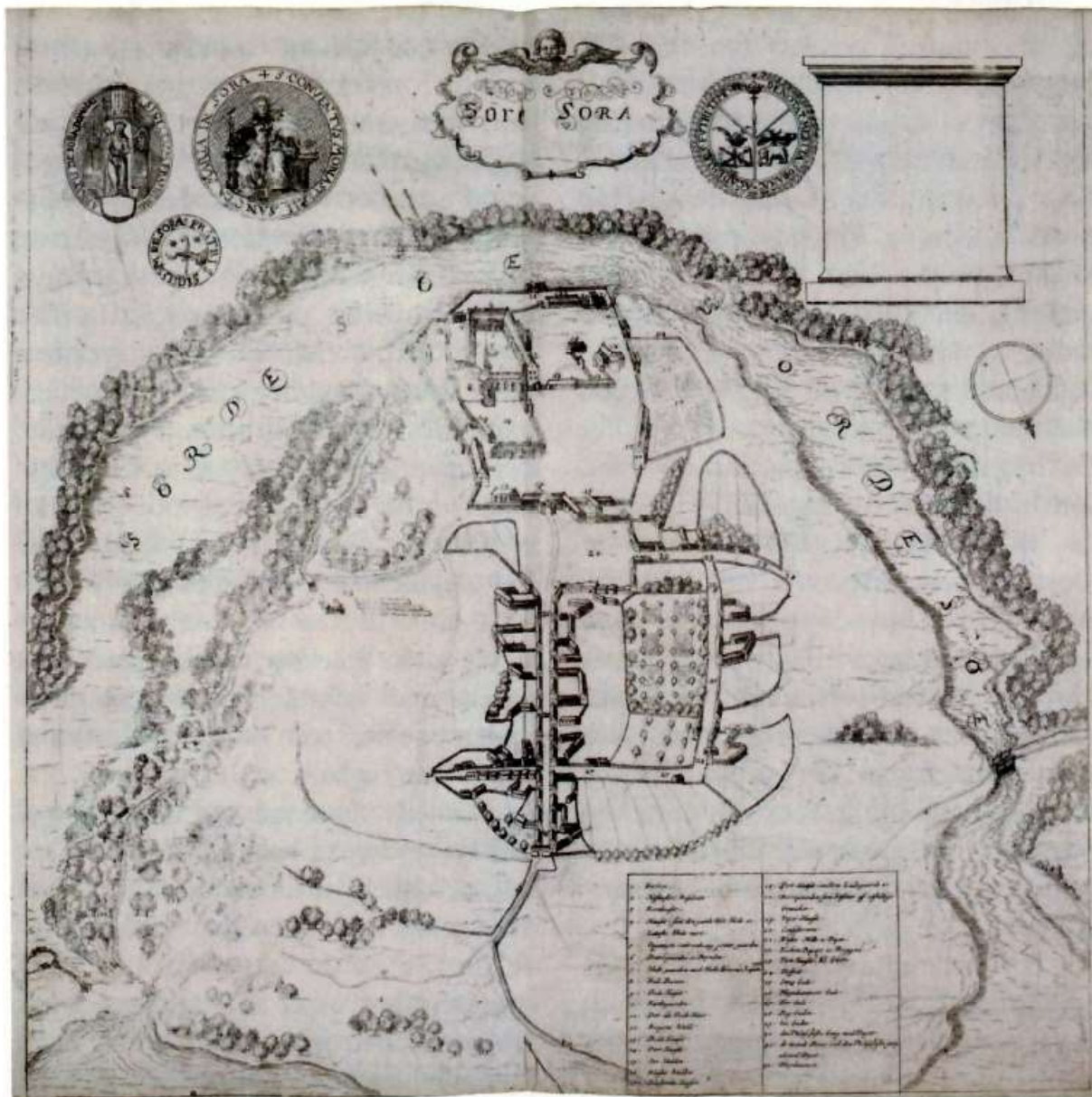
At Martin Olsens undersøgelser ikke er taget til indtægt skyldes måske, at han til forskel fra de øvrige arkæologer, som arbejdede ved klosteret, var amatørarkæolog. Men gennem længere tid arbejdede han sammen med eksperterne om at undersøge klosteret. Navnkundige arkæologer som professor J. Kornerup, professor J. B. Løffler og arkitekt C. M. Smidt har gennem årene forestået arbejdet med at undersøge klosteret. Den strenge disciplin, der har præget faget, gør at videnskaben kun har taget det til indtægt, som er bevisligt. Derfor er det ikke vanskeligt at forestille sig, at Martin P. Olsens undersøgelser er blevet draget i tvivl, da de ikke har været underkastet de samme normer for arkæologiske undersøgelser, som undersøgelserne af de nævnte fagfolk.

Hr. Olsens tegninger er dog overordentlig gode, og bærer præg af et solidt kendskab til klosteret, selvom både han og fagfolk, gennem den indledende fase af de arkæologiske undersøgelser, har taget fejl af hovedbygningernes placering, hvilket kan have sået tvivl om troværdigheden af hans undersøgelser generelt.⁴

På de bevarede tegninger fra hans hånd er det muligt at udlede størrelsen af klosterområdet og også tilstedeværelsen af interne murforløb, der har rummet haver.

Det forekommer også at være unøjagtigt, at klosterområdet i Esrum ikke har været af en vis størrelse, betydeligt

større end den faglige viden lader forstå.

Plantegning over Sorø i Resens Atlas Danicus fra 1677.

Tegningen er udført godt 140 år efter reformationen, men det er endnu muligt at se store dele af det forhenværende klosterkompleks afgrænset af den gamle klostermur.

På tegningen fremstår særligt to områder som havegrunde, den ene ligger ved klostermuren, mens den anden er placeret nede i byen.

Det er karakteristisk, at det forhenværende klosterområde i øvrigt ikke er forsynet med nogen former for haver, men ligger øde hen, men det må bero på et ønske fra tegneren om ikke at fremstille haverne, frem for et udtryk for den manglende tilstedeværelse.

Det synes hævet over enhver tvivl, at Esrum Kloster har været et betydeligt kloster med mange prægtige bygningsværker, men derimod trænger vores opfattelse om klosterområdet udstrækning til en revision. Det kan kun have sin rigtighed, at klosteret har haft en udstrækning svarende til dets store bygningsværker.

Sorø Kloster

Sorø Kloster er i modsætning til Esrum bevaret for eftertiden i et noget større omfang, ligesom der har været foretaget betydeligt flere arkæologiske undersøgelser ved klosteret, således at der foreligger et ganske godt kendskab til klosterets udseende i middelalderen.

Klostermuren, der har afgrænset klosteret i Sorø i forhold til de øvrige omgivelser, er kun bevaret i en mindre udstrækning, men sammenholdt med det kort over Sorø, som Resen lod fremstille i 1677, er det muligt at opfatte klosterområdet i sin helhed og samtidig danne sig et indblik i de mange bygninger og haverum, der var en del af klosteret i middelalderen.

Ved Sorø Kloster har klostermuren udelukkende markeret den fysiske grænse til klosteret, men munkenes mange besiddelser har strakt sig over hele øen Sor, hvor særligt de nærmeste arealer har været udlagt til haver.

Bygningerne ved Sorø Kloster er opført i betydeligt mindre dimensioner end klosteret i Esrum, men tilsyneladende er klosterområdet i Sorø, ifølge

sagkundskaben, en del større end klosterområdet i Esrum!

Sikkert har klosterområdet i Esrum været af betydeligt større dimensioner end i Sorø, i henhold til bygningernes noget større proportioner. Derved har klosterområdet ikke begrænset sig til de nærmeste arealer ved hovedbygningerne, men har bredt sig ud i det nærmeste landskab.

En af årsagerne til den videnskabelige tilbageholdenhed med at erkende klosterets faktiske størrelse er, at cistercienserne oplevede en nedgangsperiode fra midten af 1200-tallet, der strakte sig nogen tid frem. Men i 1100-tallet, da udstrækningen af klosteret i Esrum planlagdes, har man ikke skelet til, at byggeriet med tiden måske måtte indskrænke sig, som følge af ugunstige tider, men har selvfølgelig udlagt klosterområdet i hele dens udstrækning.

Sorø Kloster er et af de klostre, hvor bygningerne for en stor del fik lov at stå, selvom munkene flyttede ud. Den kongelige skole, der overtager klosteret i Sorø, bevarer også dele af den havekultur, som munkene lod gå i arv. Haverne er under alle omstændigheder omtalt i store og flotte vendinger af en vis Stephanius, hvis fader var skoleleder i det forhenværende kloster i 1632.

”Jeg fattes ord for at beskrive de dejlige Urtegaarde, de veldyrkede Haver, som anlagt ikke blot til Fornøjelse, men også til huslig Brug og Nytte, berige det Sorøiske Tempel med en ny tilvækst af den højeste ynde”.⁵

I og med at bygningerne er bevaret, har også haverne fået lov til at blive på stedet, selvom haverne har fulgt tidernes mode og er forvandlet fra deres oprindelige ophav i munkekulturen til tidernes skiftende behov. Derfor ses kun ganske lidt af cisterciensernes havekultur endnu ved Sorø Kloster, men tilsammen med klosterområdet udgør de bevarede bygninger en storslået kulisse til forståelsen af haverne i middelalderen.

Ganske anderledes forholder det sig med Esrum Kloster. De bevarede bygninger og udgravede bygningsdele har end ikke ført til den fulde forståelse af klosterets omfang, og langt værre har man været stillet med hensyn til deres havekultur, da der ved det forhenværende kloster kun er fundet en håndfuld reliktpanter, der kunne vise, hvilke planter munkene har dyrket.

Johan Lange nævner i sin artikel, *De tidligere haver og bevoksninger ved Esrum Kloster og deres historier*, at der både har været haver og bevoksninger ved Esrum Kloster, et kendskab han har erhvervet ud fra privilegiebrevene, men de sparsomme fund af reliktpanter ved klosteret, gør det mere end vanskeligt at opfatte det egentlige omfang af haverne.

Ydermere har man ikke sat sin lid til, at de oplysninger, der findes i de skriftlige kilder, kunne være sandfærdige, men man har valgt at forklejnede deres havekultur, selvom den ud fra de skriftlige kilder har været imponerende

og normsættende for hele den danske middelalder.

Clairvaux

En anden glimrende kilde til belysning af klosteret i Esrum er forholdene ved moderklosteret i Clairvaux i Frankrig, der både er beskrevet i en tekst fra 1200-tallet, og kan ses ved et prospekt fra 1700-tallet.

"Forestil dig to bakkeskråninger og imellem dem en snæver dal, som bliver bredere jo mere den nærmere sig klosteret. Abbediet dækker halvdelen af den ene bakkeside og hele den anden. Den ene side er rig på vingårde, den anden på kornmarker..."⁶

Eftersom Esrum Kloster i flere henseender er anlagt som et sindbillede på moderklosteret i Clairvaux, først og fremmest ved den imponerende kirkebygning, og en næsten identisk placering i landskabet, er det ikke utænkeligt, at klosterområdet og haverne har udfoldet sig på tilsvarende vis, også i Esrum.

For begge kilders vedkommende er det tydeligt, at klosterområdet har været stort med mange bygninger, værksteder og haver, og at klosteret endvidere har bredt sig uden for murene, ud i dalen og op langs med bakkesiderne.

Privilegiebrevene

Set med nutidige øjne har det taget ganske lang tid at opbygge cistercienserklosteret i Esrum, hen ved 75 år fra

Siden er beregnet til at tage ud og eventuelt medbringe lovændringsforslaget på generalforsamlingen

Forslag til revision af foreningens love.

Da bestyrelsen skulle konstituere sig i foråret 2013, valgte vi som lovene foreskriver formand og kasserer. Her var det naturligt at fortsætte med Eva Stennicke som formand og Anders Alslev som kasserer, som i mange år har gjort et stort arbejde.

Ud over disse bad vi Margrethe Krogh fortsætte som sekretær.

Og som noget nyt syntes vi, at der måtte findes en næstformand, selv om det ikke er krævet. Der var ikke "run" på denne post, så i mangel af andre forslag havnede posten meget utraditionelt hos bestyrelsens eneste suppleant.

Eva Stennicke blev jo desværre ret hurtigt sygemeldt, indlagt på Hillerød hospital en periode og var, viste det sig, angrebet af en aggressiv demens, der gjorde det umuligt for hende at bestride arbejdet som formand. Så der blev brug for næstformanden. Nogle af Evas adskillige arbejdsopgaver som redaktion af FAHS-bladet og distribution af årbøger blev velvilligt overtaget af Torben Bill-Jessen og Margrethe Krogh.

Med denne erfaring som udløsende faktor, besluttede bestyrelse at foreslå, at der i lovene fastlægges valg af næstformand og sekretær. Og da vi nu var i gang, kunne vi lige så godt kikke alle reglerne igennem og se, om andet også burde tilrettes. Senest valgte medlem af bestyrelsen, Verner Larsen, der fra sit tidligere arbejde har stor erfaring med udformning af regler og cirkulærer, påtog sig opgaven; stærkt suppleret af vores webmaster, Ebbe Nielsen, der også er skarp på præcise formuleringer.

Bestyrelsen har så til slut diskuteret sig frem til det endelige forslag, som vi på de følgende sider præsenterer for foreningens medlemmer i håb om, at det vil vinde tilslutning.

På bestyrelsens vegne

Niels Nielsen.

Forslag til ændring af FAHS' love.

Det, der foreslås slettet, er skrevet med rødt. Det, der foreslås indføjet, er skrevet med grønt.

§ 1.

Foreningens navn er Frederiksborg Amts Historiske Samfund. Foreningen er en selvstændig privat forening **i Nordsjælland**, **der har hjemsted på formandens adresse.**

§ 2.

Foreningens formål er:

- At arrangere medlemsaktiviteter af almen historisk interesse
- At styrke den lokalhistoriske interesse i Nordsjælland
- At virke for udbredelse af kendskabet til Nordsjællands historie
- At arbejde for udgivelse af en årbog

§ 3.

Som medlemmer kan optages personer, institutioner og firmaer, **der kan tilslutte sig foreningens formål.** Hver husstand, institution og firma har **kun** én stemme på generalforsamlingen.

§ 4.

Regnskabsåret følger kalenderåret. **Det årlige medlemskontingent** **Medlemskontingentet for det efterfølgende år** fastsættes på generalforsamlingen. Medlemskabet ophæves ved udmeldelse, eller hvis kontingentet ikke er betalt inden udgangen af **regnskabsåret juni måned.**

§ 5.

Foreningens medlemmer hæfter ikke personligt for de af foreningens indgåede forpligtelser. Foreningens medlemmer har ingen økonomiske forpligtelser over for foreningen ud over kontingentforpligtelsen.

§ 5. 6.

Bestyrelsen består af 5 – 7 medlemmer, der vælges på den årlige generalforsamling. Valg til bestyrelsen gælder for 2 år. I ulige år vælges mindst 3 medlemmer og i lige år mindst 2 medlemmer. Der tilstræbes en så bred geografisk repræsen-

tation som muligt ved bestyrelsens sammensætning. Der kan vælges 2 suppleanter, som er på valg hvert år. Bestyrelsen konstituerer sig selv med formand, næstformand, kasserer og sekretær. Bestyrelsen fastsætter selv sin forretningsorden. Samfundets Foreningens regnskaber revideres af 2 revisorer, som hvert år vælges på generalforsamlingen.

§ 6. 7.

Den årlige, ordinære generalforsamling afholdes inden udgangen af marts måned efter skriftlig indkaldelse med mindst 21 dages varsel til foreningens medlemmer, medmindre bestyrelsen af særlige grunde måtte træffe en anden bestemmelse om tidspunktet for generalforsamlingens afholdelse. Ekstraordinær generalforsamling indkaldes med samme varsel, når det vedtages af bestyrelsen eller kræves skriftligt af mindst 25 medlemmer. Generalforsamlingen Den ekstraordinære generalforsamling holdes da efter bestyrelsens bestemmelse inden for 6 uger.

§ 7. 8.

Dagsordenen for den ordinære generalforsamling skal omfatte:

1. Valg af dirigent
2. Valg af referent
3. Bestyrelsen forelægger beretning om foreningens virksomhed i det forløbne år
4. Bestyrelsen forelægger det af revisorerne godkendte årsregnskab til godkendelsen
5. Mulige Forslag fra bestyrelsen eller fra samfundets foreningens medlemmer.
6. Valg af bestyrelsesmedlemmer for en periode på 2 år. Ulige år vælges mindst 3 – lige år mindst 2 medlemmer.
Evt. valg af suppleanter.
7. Valg af 2 revisorer.
8. Fastsættelse af kontingent for det kommende år.
9. Eventuelt.

Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, skal fremsendes skriftligt til bestyrelsen formanden senest 14 dage før generalforsamlingen. Alle beslutninger - med undtagelse af de i § 8 og 9 §§ 9 og 10 nævnte – afgøres med simpel majoritet

Over generalforsamlingens forhandlinger føres en protokol. Der tages referat af generalforsamlingens forløb.

§ 8. 9.

Ændringer i lovene skal, for at være gyldige, vedtages på en generalforsamling der indkaldes med mindst 21 dages varsel. Her skal mindst halvdelen af **selskabets foreningens** medlemmer have givet møde og stemt for ændringerne med mindst 2/3 af de tilstedeværendes stemmer. Er den indkaldte generalforsamling ikke beslutningsdygtig, skal en ny indkaldes med mindst 14 dages **skriftligt** varsel inden 6 uger. På denne generalforsamling kan beslutninger afgøres med 2/3 af de tilstedeværendes stemmer uden hensyn til antallet af de **fremmødte tilstedeværende** medlemmer.

§ 9. 10.

Beslutning om foreningens nedlæggelse kan kun ske på en **til med dette øjemed formål** indkaldt generalforsamling. Her skal mindst halvdelen af **selskabets foreningens** medlemmer have givet møde og stemt for nedlæggelsen med mindst 2/3 af de tilstedeværendes stemmer. Er den indkaldte generalforsamling ikke beslutningsdygtig, skal en ny indkaldes med mindst 14 dages varsel inden 6 uger. På denne generalforsamling kan nedlæggelsen besluttet med 2/3 af de tilstedeværendes stemmer uden hensyn til antallet af de **fremmødte tilstedeværende** medlemmer. Hvem **samfundets foreningens** kapital, **udstyr**, beholdning af årbøger og andre publikationer skal tilfalde **i tilfælde af foreningens ophør**, bestemmes af den beslutningsdygtige generalforsamling.

den første sten er lagt til klosteret fremstår som et fuldt udbygget kloster med kirke, hovedbygninger og haver.

Det er muligt meget nøje at følge denne udvikling gennem de pavelige privilegiebreve, som den pavelige magt lod udfærdige som værn for klostrenes ejendom og rettigheder. Af brevene fremgår klosterets bygningshistorie kun i detaljer, og det kræver en indgående viden om cistercienserne og klosterbygningerne i almindelighed at få øje på de nuancer i brevenes opbygning, der gør, at det er muligt at se klosteret blive bygget og tage form.

Men allerede i 1198, godt 50 år efter grundlæggelsen, har haverne i og omkring klosteret nået et omfang, så det har været nødvendigt at føje dem ind i deres privilegiebreve.

Privilegiebrevene er en del af de dokumenter, som fra Esrum Kloster er bevaret for eftertiden, og langt hovedparten af disse er samlet i Esrum Klosters Brevbog fra år 1497, men netop privilegiebrevet fra år 1198 findes ikke i Brevbogen, men er derimod at finde i *Danmarks Riges Breve*.

Brevet er affattet på latin og betegnelserne *Hortus, virgultum et piscina* indgår i brevet tilsammen med en lang række af klosterets besiddelser i øvrigt. Den ordrette oversættelse af begreberne er haver, krat og fiskedamme; men set i lyset af cisterciensernes havekultur er haver, plantager og parker en mere passende betegnelse, særligt ud fra en nutidig opfattelse af landskabernes karakter.

Haverne i Esrum

For den besøgende ved Esrum Kloster er det ikke haverne, som springer i øjnene. Siden middelalderen er pågået store ændringer af det forhenværende klosterområde, så næsten intet af munkenes havekultur findes bevaret i Esrum.

De naturgivne betingelser har dog fordret et udstrakt havebrug i og omkring klosteret. I dette øjemed er det først og fremmest den lave beliggenhed og en rigelige tilførsel af vand fra den nærliggende Esrum Sø, men også de svagt skrånede bakker og det store skovområde har givet læ og voksesteder for havekulturen.

Isoleret set er det meget vanskeligt at tilvejebringe det fulde overblik af haverne i Esrum, men cistercienserne har været så elskværdige, at det for den interesserede i deres havebrug ikke har været en umulig opgave at finde frem til deres haver, da klostrene, og dermed også store dele af deres haver, har været opbygget på nogenlunde samme vis fra kloster til kloster og fra land til land.

Generelt gør det sig gældende, at haverne ved cistercienserklostrene ligger i umiddelbar nærhed af de bygninger, de står i sammenhæng med, således kirkegården ved kirken, urtehaven ved infirmeriet, osv.

Således betragtet er opgaven med at finde frem til haverne, selvom de gennem længere tid har været borte, blevet en overkommelig opgave, efter-

som bygningerne i langt højere grad er bevaret i modsætning til haverne.

Haverne på klosterområdet

Gårdshaverne ved hovedbygningerne har bidraget til, at munkene kunne opretholde livet, således at de mest nødvendige haver har befundet sig ved hovedbygningerne. Foruden haver til ro og fordybelse, haver til refleksion over livet ved gravlæggelsen af de døde og haver med helbredende urter, har det også været nødvendigt at dyrke haver med grønsager.

Som om det ikke kunne være nok med de mange fine og prægtige haver, der har befundet sig inde ved hovedbygningerne, har der tilsyneladende også befundet sig et væld af haver på selve klostergrunden og uden for klosterets mure i øvrigt.

De arkæologiske undersøgelser har afsløret, at bygningerne omkring atriumgården havde en usædvanlig længde, hvilket enten har afstedkommet, at atriumgården havde en bemærkelsesværdig aflang størrelse, eller, hvilket er i overensstemmelse med målene på arealet, at vi i Esrum har haft to atriumgårde inde mellem hovedbygningerne. Denne løsning er for så vidt ikke et ukendt fænomen, men usædvanlig efter danske forhold.

Ved Christchurch i Canterbury, der var det engelske ærkebispesæde i middelalderen, finder vi en tilsvarende løsning med to sammenhængende atriumgårde ved siden af hinanden.

Men i Canterbury har gårdene været benyttet forskelligt. Det er kun den ene af gårdene, der har fungeret som en egentlig fratergård, den anden gård har derimod haft en funktion af urtegård i kombination med opholdshaver for syge og kirkegængerne.⁷

I senmiddelalderen, hvor bygningerne med infirmeri og abbedens bolig er føjet til det eksisterende kloster, har Esrum Kloster ikke haft to, men hele tre sammenhængende gårde af tilsvarende størrelse ved siden af hinanden. Det er imidlertid uklart, hvilken funktion de tre gårde har haft, da der for Esrum Kloster ikke bevaret en plan-tegning, der kan vise havernes anvendelse.

Hovedanlægget i Esrum har således haft imponerende dimensioner, der er at sammenligne med ærkebispesædet i Canterbury, og i en vis udstrækning sågar overgår klosteret i Canterbury.

Fratergården

Atriumgården er en fællesbetegnelse for en gård, der støder op til en bygning, en forgård, mens fratergården er en specifik betegnelse på den gård, som munkene havde inde i midten af deres klostre, hvor de havde deres daglige gang til og fra de enkelte bygninger, og hvor de hvilede ud.

Haven over dem alle er fratergården, der ligger som en oase midt imellem de bygninger, som munkene har benyttet i deres dagligdag, og som de har benyttet til vandringer og fredelige stunder i deres travle hverdag.

I Esrum er det kun lykkedes at genfinde en del af denne gårdhave, der nu ligger blotlagt, så de besøgende kan tage den i øjesyn. Undersøgelserne i Esrum har endnu kun afsløret dele af korsgangen, der som en overdækket gang har ført rundt om fratergården, og resterne af en brønd i den sydøstlige del af gården, og uden et godt kendskab til cisterciensernes havevæsen er det vanskeligt at forestille sig, hvorledes haven har set ud, da munkene boede i Esrum.⁸

Denne have, der var en del af munkenes enemærker, er oftest udlagt til at være en symbolistisk have, med klare hentydninger til menneskehedens ophav i Edens have, således at munkene som en del af deres dagligdag kunne meditere over skabelsen og menneskehedens udvikling fra tidernes morgen og frem til deres egen tid.

Det er ikke grebet ud af den blå luft, at denne have skulle ligne Edens have, dertil findes der for mange paralleller i fratergårdenes opbygning og Edens have, som den er beskrevet i Bibelen. Særligt fremstår kildens udspring og træernes fremherskende karakter som et væsentligt indhold i begge haver, der ikke kan være baseret på en tilfældighed.

I klostrene er gengivelsen af Edens have strengt symmetrisk, bygget op af rette linjer, der står i relation til de omgivende bygninger, således at haverne fremstår med nærmest ideelle former. Der findes imidlertid intet i

Edens have, der kan retfærdiggøre en sådan opfattelse af haven, selvom det er Guds egen have, og der af samme grund må herske en vis lov og orden i haven.

Særligt i fratergårdene har det været normen, at munkene kunne bevæge sig rundt fra bygning til bygning i den overdækkede korsgang, og endvidere bevæge sig ud i haven.

Fratergårdene har haft et udseende, der varierede fra kloster til kloster, men de har haft visse træk til fælles. Generelt har der været en eller anden form for arrangement med vand, en brønd eller en vandkunst. Disse kunne have en forskellig placering, enten i det sydøstlige hjørne, midt for sydfløjen eller i gårdens midte.

Det øvrige indhold af gårdene er endnu ikke erkendt ved de danske klostre, men ud fra de bevarede plantegninger har der givetvis også været stisystemer og enkelte vækster, sikkert træer af en eller anden art.

Disse gårde var en væsentlig del af havekulturen i middelalderen og normgivende for haverne i samtiden, såvel som de er blevet for eftertiden, hvor den kvadratiske grundform bliver fundamentet for havernes opbygning generelt.

På grund af pladsmangel må vi vente på fortsættelsen i det kommende nummer af FAHS-bladet.

Med facebook i baglommen!

Angående artikel af Stig Colbjørn Nielsen i forrige nummer:

Der havde desværre indsneget sig en grim fejl i forbindelse med Stig Colbjørn Niensens artikel. Hele den indledende del af artiklen var forsvundet ud i den blå luft, hvilket i den grad ødelagde hans artikel, hvilket jeg beklager dybt. Når vi nu er ved rettelserne, så har Stig gjort mig opmærksom på at der i artiklens begyndelse på side 11 den fjerde linje rettelig skal stå: ... også fjordenes - vandspejl ca. 1/2 meter over vore dages vandspejl ...

Stigs artikel har foranlediget yderlig et synspunkt omkring Slangerup havn eller ikke. Den bringes herefter på næste side.

Torben Bill-Jessen

En dag i foråret 2013 skulle jeg justere lidt på plastsoklen til en af mine regnvandstønder. Spaden i jorden, og som sædvanlig når man gør det her i "Jordhøj Smedje", Slangerup, så dukkede "noget" op fra jorden. Denne gang var det nogle munkestensmurbrokker, tilsyneladende af en type fra 1200-tallet. For sjov lagde jeg dem på facebook med billeder. Straks kom der reaktioner om andre absolut ikke-registrerede arkæologiske fund fra Slangerup. Jeg blev endnu en gang bestyrket i min opfattelse, at her i byen er der langt, langt flere ikke-registrerede fund end officielt registrerede fund fra byens mere end tusindårige historie. Jeg kiggede lidt i mine løse lapper med notater af fund, som jeg tilfældigvis over tid havde fået forevist eller fået beskrevet fra forskellig side. Sammen med oplysningerne fra facebook, så var der pludselig et interessant match!

Tilbage i 2003 fandt arkæologerne et af Slangerups teglværker fra middelalderen i forbindelse med et større boligbyggeri, "Klostergaarden". Teglværket og fundet er i øvrigt blevet be-

skrevet i en artikel i et FAHS-blad fra samme år. Dette teglværks meget store produktion på et tidspunkt i sidste halvdel af 1300-tallet kunne arkæologerne og jeg konstatere ikke kun kunne have været til lokalt brug i Slangerup på daværende tidspunkt. Størstedelen af disse kvalitetsteglsten måtte være blevet eksporteret fra byen. Vogne var udelukket til så store produktioner, for så mange vogne heste eller stude ville det simpelthen have været umuligt at skrabe sammen. Eneste anden mulighed måtte derfor have været på mindre pramme ad Græse Å ud til Slangerups havn ved det nuværende Frederikssund.

I tidens løb er der dukket mange andre indicier og løsfund op, som tyder på eksistensen af en eller flere åhavne i Slangerup i vikingetid og middelalder. Imidlertid er næsten alle arkæologiske lag i og omkring byen gennem tiden blevet voldsomt forstyrret gennem. Mere end et årtusindes byliv på samme sted gør ikke livet lettere for arkæologerne; men måske lidt mere spændende for historikerne?

Drømmen om "Slangerup Havn" mangler vand.

Af Anne-Marie Jørgensen, cand.mag., arkivleder og Erik Mortensen, arkivfrivillig Slangerup lokalhistoriske arkiv

Når vi på Lokalhistorisk arkiv får besøg af slangerupborgere, sker det af og til, at samtalen falder på et emne, der gennem årene har givet anledning til en del uoverensstemmelser mellem tilhængere og modstandere. Emnet er "Har det nogensinde været muligt at sejle til Slangerup?" Det er meget muligt, at alverdens argumentation i form af geologiske og arkæologiske undersøgelser, granskning af de historiske kilder og almindelig sund fornuft aldrig får overbevist de hårdnakkede tilhængere, men her på Lokalhistorisk arkiv er vi sikre. Vi vil med geolog Kaj Strand Petersens ord hævde, at man "aldrig har kunnet sejle til Slangerup".

Vi har forsøgt at finde ud af, hvorfor historierne om Slangerup som en stor havneby i vikingetid og middelalder hænger så godt fast i nogle slangerupborgeres bevidsthed.

Når man går tilbage til de beretninger om Slangerups historie, som i de sidste 200 år er blevet trykt i aviser, bøger og blade, er der flest, der fremstiller Slangerup som en middelalderlig havneby. Den stolte købstad måtte lide en krank skæbne, da vandet trak sig tilbage. Det gik dårligere og dårligere, og til sidst, i 1809, fik opkomlingen Frederikssund alene de købstadsrettig-

heder, som Slangerup og Frederikssund havde delt siden 1665. Desværre indeholder de forskellige artikler ikke henvisninger til kilder, der kan bekræfte deres påstand om Slangerup som en havneby. Tværtimod virker det, som om de henviser til en traditionel fortælling om byens fortid, som har været almen viden i Slangerup og omegn gennem århundreder. I Pontoppidans Danske Atlas fra 1764 står der, at "en Arm af Isefjorden (Roskilde Fjord) fordum skal have strekket sig op til Slangerup".

I Slangerup Bio hang der i mange år et maleri, som biografejer Anders Jørlund i 1948 bestilte hos reklametegner Haagen Jørgensen. Maleriet er nu afleveret til Lokalhistorisk Arkiv af en søn af Jørlunds efterfølger som biografejer. Det fremstiller Slangerup som en stor havneby med færge over en flod og med store middelalderkogger på vej til havnen i Slangerup. Vandløbet, som byen ligger ved siden af, må være Græse å, som efter tegnerens og Jørlunds opfattelse var på størrelse med en tysk flod.

Anders Jørlund var også historisk interesseret, og han skrev om sin hjembys fortid i blomstrende vendinger: "Slangerups historiske tid går længere tilbage end almindeligt antaget. Et

geodætisk kort anfører en slotsbanke i engdraget syd for Uggeløse skov. Slotsbanken menes at stamme fra år 900, hvor den frie sejlads gik forbi Slangerup anløbsbro (svære egetræspiller blev udgravet syd for Ågårdsstræde). Slotsbanken kan have været en vikings sikre vinterhi efter togterne til England og Normandiet, godt skjult ved bredden af Roskildefjordens udløb”.

Det har ikke været muligt for os at finde andet end løse påstande om den påståede sejlads til Slangerup. Der findes ingen arkæologiske udgravninger, der tyder på, at der er blevet udgravet en havn ved Ågårdsstræde. Arkæologen Henrik Græbe sammenfattede i 1992 fund, der var gjort i Slangerup og konkluderede, at

”forsvarsværk af nogen art ses der ikke at have været, og ikke nogen skibsfart, eftersom Græse å aldrig har været sejlbar”.

Da vi lagde et foto af maleriet fra biografen på Lokalarkivernes Facebook-side, blev drømmen om Slangerup havn igen levende. Dog mangler drømmen en væsentlig ting for at gå i opfyldelse: **VAND**.

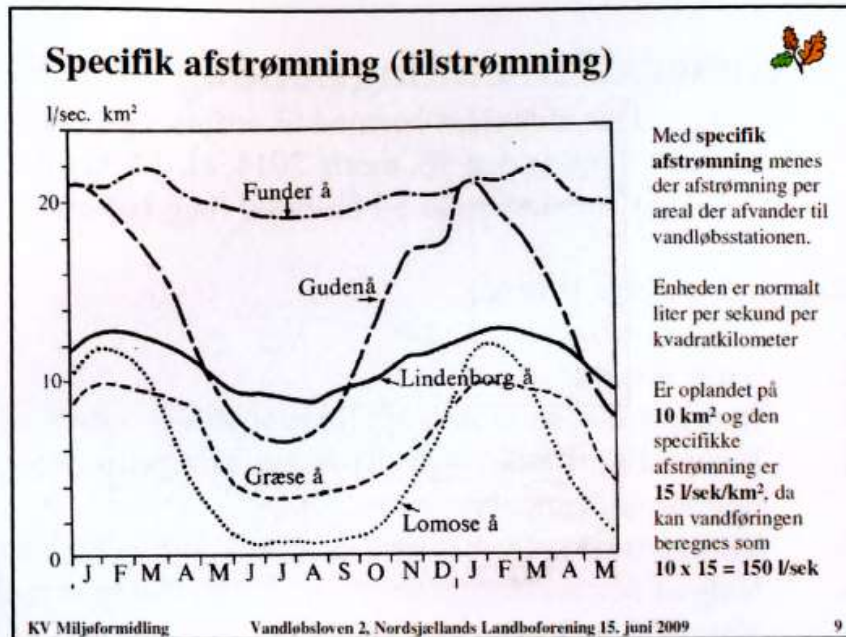
De faktiske forhold, der jo har det med at vælte drømme, er iflg. Danmarks Miljøundersøgelses faglig rapport NR. 340, at det opland, der forsyner Græse å med vand, kun er på 33 km². Med den nedbørsmængde og andre tilskud, som rapporten angiver for Frederiksborg Amts område, vil afstrømningen fra Græse å være på ca.

5,5 l/sek. pr. km², svarende til en middelfvanding på ca. 200 l/sek.

Denne afvanding svinger dog mellem ca. 330 l/sek. i vinterhalvåret og ca. 130 l/sek. i sommermånederne med det nævnte opland på 33 km².

På kurverne til højre, fra Nordsjællands Landboforening, kan man ligeledes se, at en å (flod) som Gudenåen havde ca. den dobbelte afstrømning pr. km², dvs. befandt sig i et område med større nedbørsmængde. Dens opland er på ca. 2600 km², hvilket giver en afvanding på ca. 180 gange Græse å's. En så stor vandmængde sammen med det ringe fald på Gudenåens sidste 30 km gav basis for pramdrift på denne.

For Græse ås vedkommende må man ikke glemme, at den ved Roskilde fjord hedder Engebækken, selv i Slangerup hedder det jo Brobæk. Der er dog ingen officiel definition af, hvornår et vandløb er en bæk eller en å, men skillelinjen ligger et sted mellem 1 og 2 meter. En sådan bredde vil afhænge af vandets hastighed, jo større hastighed, des smallere vandløb. Tager man en vandmængde på 200 l (0,2 m³) og sender af sted med danske

vandløbs middelhastighed, 0,3 m/s, og gør bredden til 2 m, så må dybden være 0,33 m (0,3x2x0,33) m³ = 0,2 m³. Mindre om sommeren, mere om vinteren.

Alt ovenstående peger imod, at der nogensinde har været sejlads af varer på Engebækken/Græse å. Åen løb jo heller ikke ned til den senere ladeplads ved Frederikssund, det gjorde Sillebro/Udesundby å.

I hele historien om "Slangerup Havn" synes både åens bratte fald ved Græse mølle og deraf smalle løb og vandmøllernes tilstedeværelse (på et eller andet tidspunkt i middelalderen) at være glemt. På et eller andet tidspunkt har nogen haft behov for at retfærdiggøre, at Slangerup måtte opgive og overlade fremgangen til Frederikssund. Myten om sejladsen til Slangerup er blevet hængende – stadig uden beviser.

Generalforsamling søndag den 30. marts 2014

Der indkaldes hermed til ordinær generalforsamling
søndag den 30. marts 2014, kl. 14.00 i Kedelhuset,
Christiansgade 5 i Hillerød (bag Hillerød Bibliotek)

Dagsorden ifølge lovene:

1. Valg af dirigent.
2. Valg af referent.
3. Bestyrelsens beretning om foreningens virksomhed i det forløbne år.
4. Bestyrelsen fremlægger det af revisorerne godkendte regnskab til forsamlingens godkendelse.
5. Mulige forslag fra bestyrelsen eller samfundets medlemmer.
6. Valg af bestyrelsesmedlemmer. Valg af suppleanter.
7. Valg af 2 revisorer.
8. Fastsættelse af kontingent for det kommende år.
9. Eventuelt.

Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, skal fremsendes skriftligt og være bestyrelsen i hænde senest 14 dage før generalforsamlingen. Alle beslutninger, med undtagelse af de i § 8 og 9 nævnte, afgøres af generalforsamlingen med simpel majoritet. Over generalforsamlingens forhandlinger føres en protokol.

Efter generalforsamlingen er der håb om, at vi kan fordele årbogen for 2013-14, og forlægger Niels Richter-Friis vil fortælle lidt om værket. Dog er der p. t. vanskeligheder med at få materialet frem fra Rigsarkivet, hvilket kan forsinke udgivelsen. Følg udviklingen på vores hjemmeside eller kontakt Niels Nielsen.

Der serveres kaffe/te og kage.
Mødelokalet er i stueplan og handicapegnet.

Ekstraordinær generalforsamling indkaldes hermed til
lørdag den 26. april 2014 kl. 14.00 i Kedelhuset.

Dagsorden:

1. Ændringsforslaget til foreningens love.
2. Evt.

Denne gennemføres kun, hvis ændringsforslaget til lovene ikke vedtages på den ordinære generalforsamling.